

Michail Zygar

ŘÍŠE
MUSÍ
ZEMŘÍT

Zhroucení Ruska
1900–1917

Pistorius & Olšanská

Rozsáhlá historická freska *Říše musí zemřít* popisuje politický a kulturní vývoj v Rusku během prvních sedmnácti let 20. století, tedy v době klíčové pro osudy této země a s ní i celého světa. Michail Zygar, zkušený reportér a publicista, přibližuje čtenáři historické události, vzdálené více než sto let, neobvyklým, reportážním stylem, takže text působí jako strhující thriller. Před čtenářem v nečekaných souvislostech vyvstává řada zásadních dějinných okamžiků – hladové bouře, koloniální válka s Japonskem, politické vraždy, zápas o konstituční monarchii, násilí levicových teroristů, úspěchy a skandály ruského moderního umění, vztahy mezi členy vládnoucí dynastie, bitvy první světové války. Všechny tyto události se splétají v dramatický děj, který se postupně, stále více a více, vymykal jakékoliv kontrole. A spolu s nimi se na historické plátno promítají s neobyčejnou ostroší i postavy jejich hybatelů a protagonistů – členů carské rodiny, ministrů, policistů, mecenášů, spisovatelů, hudebníků, malířů a dalších osobností ruského politického, kulturního a duchovního života –, z nichž se mnozí snažili dělat pro budoucnost své země to nejlepší, a přesto jejich společné snažení nakonec vyústilo v nechtěnou a po všech stránkách tragickou bolševickou revoluci.

Michail Zygar (1981) je ruský spisovatel, režisér, novinář a publicista. Vystudoval moskevskou diplomatickou akademii MGIMO. V letech 2000–2009 působil v listu *Kommersant* a jako válečný zpravodaj referoval o válkách v Iráku, Libanonu a Palestině a o revolucích na Ukrajině a v Kyrgyzstánu. V letech 2010–2015 působil jako šéfredaktor nezávislé internetové televize *Dožd*, kde mimo jiné řídil přenosy z protiputinských demonstrací v Moskvě v zimě roku 2011–2012. Po odchodu z této televize se věnuje psaní knih a dalším vlastním projektům. Je laureátem několika novinářských cen za prosazování svobody slova v Rusku (ZEIT-Stiftung Ebelin, americká cena International Press Freedom Award).

Michail Zygar je autorem knih *Válka a mýtus* (Война и миф, 2007), *Gazprom: Nová ruská zbraň* (Газпром: Новое русское оружие, 2008, společně s V. Paňuškinem), bestselleru popisujícího první dvě desetiletí existence moderního ruského státu *Všichni muži Kremlu: Stručná historie současného Ruska* (Вся кремлёвская рать: Краткая история современной России, 2015, česky 2016), jehož se prodalo přes 100 000 výtisků, a nejnověji pak knihy *Říše musí zemřít: Zhroucení Ruska 1900–1917* (Империя должна умереть: История русских революций в лицах. 1900–1917, 2017).

ŘÍŠE MUSÍ ZEMŘÍT

Zhroucení Ruska 1900–1917

Michail Zygar

Z ruštiny přeložil Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská
Příbram 2020

Tato kniha byla vydána s laskavou pomocí Ministerstva kultury ČR a Nadace Michaila Prochorova v rámci programu TRANSCRIPT podporujícího vydávání překladů ruské literatury.

Издание осуществлено при участии Программы поддержки переводов русской литературы TRANSCRIPT Фонда Михаила Прохорова.

MINISTERSTVO
KULTURY

transcript

© 2018 by Michail Zygar

Překlad © Libor Dvořák, 2020

ISBN 978-80-7579-102-3 (PDF)

ISBN 978-80-7579-078-1 (tištěná kniha)

Předmluva

Nejsem historik, ale novinář. Tuto knihu jsem psal podle všech pravidel žurnalistiky – jako kdyby všichni mí hrdinové žili a já je mohl požádat o rozhovor. Podobně jako když jsem psal svou předešlou knihu *Všichni muži Kremlo*.

Naštěstí většina mých hrdinů své příběhy odvyprávěla: zanechali po sobě obsáhlé deníky, dopisy a paměti, ale také výpovědi u výslechů (soupis pramenů najdete na konci knihy). Mnozí v nich bohužel lhali (zejména v pamětech), ale většinou naprosto upřímně a v blahé víře, že mluví pravdu.

Mým hlavním cílem bylo spatřit Rusko počátku 20. století očima lidí té doby. Když jsem knihu začínal psát, rozhodně jsem neměl na otázku, proč zahynula Ruská říše, předem jasnou odpověď. Nerozvíjel jsem teorii, kterou bych svému čtenáři hodlal dokázat a v jejímž zájmu bych shromažďoval patričná fakta. Naopak jsem byl nucen vynaložit hodně práce na to, abych celkový obraz pokud možno zbavil předsudků, nánosů a stereotypů, jež tu po sobě zanechaly desítky profesionálních historiků, kteří si byli jisti tím, že ruské revoluce představovaly jednotlivý nezvratný proces.

Mí hrdinové o ničem takovém nemají potuchy: každý z nich si žije svůj vlastní život a nemá nejmenší tušení, že za mnoho a mnoho let bude považován za zrnko písku v soukolí či naopak za hybatele historických dějů.

Knihla začíná na rozhraní 19. a 20. století, což je velmi zajímavá doba. Mnozí mladí intelektuálové obou ruských metropolí, tedy generace první dekády, jsou ještě apolitičtí, ale už se velmi liší od starých disidentů. Politiku považují za cosi přežitého, nezajímavého a nemódního. Přesto však politika do jejich životů neomalene vtrhne, státní moc zasahuje do svobody tvorby a zakazuje a blokuje vše, co jí nevyhovuje. Takto se postupně rodí historicky první masové protestní akce a to, jak jsou potlačovány, k nim přitahuje stále větší pozornost. Během několika let se v Rusku rodí aktivní, důrazná a svých požadavků si vědomá občanská společnost.

Ruští intelektuálové jsou rozhořčeni střelbou do dělnické demonstrace 9. ledna 1905 a protestní nálady se šíří takovým tempem, až se zdá, že je už nikdo nedokáže zastavit. Kreativní třída požaduje všeobecné volby, vznik parlamentu, svobodu slova i rovnost před zákonem – a je si jista, že svého dosáhne. Euforie trvá skoro rok: úřady zpočátku budí zdání, že alespoň části požadavků vyhoví, ale pak skoro všechny své sliby poruší. Původní optimismus ve společnosti vystřídá tíživé zklamání. Oficiální Rusko „utahuje šrouby“ a mnozí dospívají k názoru, že je nejvyšší čas vzít nohy na ramena.

Období 1905–1914 jedni hodnotí jako vůbec nejúspěšnější období existence Ruské říše a dekádu blahobytu, kdežto jiní je vnímají jako chmurná léta represí, volebních podvodů a svévolných manipulací ruského soudnictví. Velký vliv získávají v zemi náboženští radikálové i vyložení tmáři, kteří požadují tvrdé tresty pro všechny kulturní činitele, kteří se dopustí urážek představitelů státu či náboženského cítění věřících. Hodně intelektuálů v této době emigruje a v Evropě dál donekonečna probírají příští osudy své vlasti. Na západě starého kontinentu ovšem žijí i zástupci carské rodiny a dvora, kteří Evropany šokují svým okázalým bohatstvím.

Tento životní styl, bezstarostný pro jedny a beznadějný pro jiné, končí náhlým vypuknutím první světové války – války, kterou nikdo nečekal. Pro Rusko se ovšem tragédií nestává samotný válečný konflikt, ale to, že stát a jeho armáda úředníků a byrokratů není s to si s ním poradit. Veškeré počáteční úspěchy na frontě převálcuje korupce a nekompetentnost.

Post factum dějiny vždy vypadají velmi logicky. Dodatečně je objeven záměr, odhaleno spiknutí, zcela názorně vidíme projevy zlé i dobré vůle. Když se ale pokusíme prožít historii společně s jejími aktéry tak říkájíc krok za krokem, den po dni, veškeré vznosné konstrukce se sypou jako domeček z karet. Nic se nejví jako předem promyšlené. Všichni hrdinové se neustále mýlí. Nikdo není schopen odhadnout vývoj ani na pár dní dopředu. Nikdo není s to plánovat ani svůj vlastní život, protože okolnosti se neustále mění a jedinec jako by na ně neměl naprosto žádný vliv.

Má rekonstrukce obrazu světa a logiky jednání mých hrdinů nemá být úplnou historií Ruské říše v letech 1901–1917. Řekl bych, že ruské dějiny se i beztak točí v bludném kruhu kolem právě zmíněného státu, přesněji řečeno kolem jeho vládce. Zvykli jsme si vnímat naše dějiny jako sumu vůdcovských životopisů a ruská společnost se za touto úhlednou řádkou carů, generálních tajemníků a prezidentů dočista ztrácí. Co si přáli sami lidé? Čeho se báli? Co konkrétně dělali a plánovali? Tohle vše je pro mě mnohem důležitější než rozhodnutí obyvatel Carského Sela či Kremlu. Tato kniha je pokusem o sepsání životopisu ruské společnosti. Snažím se

tu prozkoumat, k čemu směřovala a proč měla pod jejím nápořem říše zemřít.

Do rolí hlavních hrdinů jsem vybral nejvýraznější představitele tehdejšího ruského světa a tvůrce veřejného mínění, přičemž na mysli nemám jen politiky, ale i spisovatele, novináře, malře či náboženské myslitele.

Tato kniha rozhodně není akademickou prací. Snažil jsem se volit jazyk typický pro začátek 21. století, a to hlavně proto, aby text byl pro čtenáře jednodušší a srozumitelnější. Protože před sto lety se například dnešní funkce „náměstek ministra“ jmenovala „pomocník ministra“ a slovo „náměstek“ mělo úplně jiný význam – „následník“. Přestože jsem si podobných nuancí vědom, přece jen se zcela záměrně snažím čtenáře nemást a nepřetěžovat ho podružnými archaickými detaily.

Ve čtenářově zájmu si dovolím používat nejen soudobý slovník, ale i soudobé místopisné názvosloví. Ustálenou tradici opouštím také v tom, že své hrdiny nepojmenovávám tak, jak to činí historická literatura, nýbrž tak, jak si říkali oni sami, popřípadě jak se navzájem oslovovali. Kupříkladu muž, kterého historici obvykle pojmenovávají Jevno Azef, se vždy představoval jako Jevgenij, kdežto velkoknížeti Alexandru Michailovičovi se v rodinném kruhu říkalo Sandro a on sám tak podepisoval svou korespondenci.

Se stejným záměrem, tedy mluvit se čtenáři srozumitelným jazykem, přepočítávám všechny peněžní sumy do dnešních kurzů. Rád bych zdůraznil, že v tomto případě mi nejde o nějakou exaktní přesnost, již by vyžadovala třeba odborná národohospodářská práce, ale výhradně o představu, s jakou zhruba částkou máme tu čest.

Tato kniha je výsledkem společného úsilí velkého množství lidí. Sem patří především přátelé a kolegové, kteří společně se mnou působí v kreativním studiu *Svobodná historie*. Během pouhých dvou let se nám podařilo vytvořit stránku *project1917.ru*, což je unikátní databáze deníků, dopisů, vzpomínek a článků, které vznikly v roce 1917. Všechny tyto materiály jsme strukturovali jako sociální síť, jako textový seriál či jako online drama, umožňující každý den nahlédnout přímo do útrob roku 1917 a vidět svět očima přímých svědků oné doby.

Tato kniha by nevznikla bez editorského vedení Karena Šainjana, bez tvrdé práce odpovědné redaktorky Anny Šurové, bez pomoci Pavla Krasovického, který odvedl obrovský kus badatelské práce v archivech, a také bez organizačních schopností Věry Makarenkové. Za trpělivost a profesionalitu bych rád poděkoval také Alexeji Iljinovi a nakladatelství Alpina Publishers. Při psaní této knihy mi velice pomohly i zasvěcené rady skvělých historiků Kirilla Solovjova, Alexeje Kuzněcova a Borise Kolonického.

A ještě něco. Tuto knihu bych rád věnoval své dceři Líze. Pevně doufám, že bude zajímavá jak pro ni, tak pro celou její generaci. Aby se všichni dokázali vyvarovat chyb, jichž jsme se dopustili my i hrdinové této knihy.

Michail Zygar

Kapitola první,

v níž se Lev Tolstoj stává symbolem boje proti režimu
a vrchním ideologem opozice

Nové století

24. února 1901 noviny *Cerkovnyje vedomosti* (Církevní zprávy), tiskový orgán tehdejší Ruské pravoslavné církve, zveřejňují text *Usnesení Nejsvětějšího synodu o hraběti Tolstém*. Mluví se v něm o církevní exkomunikaci nejznámějšího ruského spisovatele. Pravoslavná církev přitom ze svých řad nikoho nevyobcovala více než sto let, přestože 19. století rozhodně nebylo dobou poklidnou a zcela zbožnou. A teď se k tomu najednou odhodlala.

Petrohradská společnost je událostí pro počátek 20. století tak archaickou šokována. „Vůbec poprvé od okamžiku svého vynálezu musí telegraf přenášet podobnou zprávu,“ komentuje ironicky Tolstého přítel, novinář a spisovatel Vladimir Korolenko. „Vyobcování z církve odeslané telegrafem je paradox, který nám historie připravila pro začátek 20. století.“

Druhý den, 25. února, text, který původně přinesly *Cerkovnyje vedomosti*, přetiskují všechny další listy a z těch se o svém vyobcování z církve dozvídá i sám Tolstoj. Jak vzpomíná jeho žena Sofie Andrejevna, hraběte to zarmoutilo a celá rodina je zmatená. Co teď čekat dál?

Tolstoj žil až doposud po dlouhá léta nikoli mimo zákon, ale spíše nad zákonem. Jeho knihy jsou zakázány, za jejich vydávání a šíření jdou lidé do vězení či do vyhnanství. Z Ruska byl vyhnán i člověk pro Tolstého nejbližší – jeho milovaný žák, nakladatel a věrný pomocník Vladimir Čertkov. Na samotného Tolstého, ač je mu už dvaasedmdesát, ovšem zatím žádné represe nedolehly.

Formálně Ruská pravoslavná církev není v té době odloučena od státu, takže podobné odpadictví je nutno hodnotit jako zločin proti státu. Za něco takového může a má trestat světská moc, dejme tomu vyhnanstvím, či dokonce pobytem za mřížemi. Během posledních dvaceti let se co chvíli vynořovaly zvěsti, že spisovatel má být umístěn do Suzdalského kláštera, považovaného za věznici pro náboženské delikventy, kde byli drženi kupříkladu vysocí starověrečtí hodnostáři. Jenže Tolstého zatím nechávali na pokoji. Co na tom změní církevní usnesení, zatím není jasné.

Dřív se mělo za to, že protektorem Tolstého byl sám car Alexandr III., který jeho díla četl od dětství. Panovník ale zemřel ještě před padesátými narozeninami, to jest před sedmi lety, roku 1894. Zato žije jeho bývalý učitel a dlouholetý ideolog říše Konstantin Petrovič Pobedonoscev, Tolstého vrstevník (přesněji řečeno muž ještě o rok starší) a jeho zuřivý nepřítel. Pro nového cara Mikuláše II. může být Pobedonoscev co do věku dědečkem a uchovává si na něj vliv – však byl také jeho učitelem.

Když se o usnesení Synodu dozví hrabě Tolstoj, vyráží do města zachváceného nepokojí. Ty ovšem s jeho vyobcováním z církve nikterak nesouvisejí: studentské bouře v Moskvě a v Petrohradu začaly již roku 1899, kdy rektor moskevské univerzity nařídil, aby byli politicky nejaktivnější studenti povoláni do armády. Ve dvou ruských metropolích se tak už druhý rok po sobě každou chvílí rozhoří univerzitní válka. A stejně je tomu tak i teď, na konci února 1901 – opět chaos v ulicích. Tolstoj přijíždí na Lubjanku a stává se svědkem srážek studentů s policií. Novinka o vyobcování spisovatele z církve už stačila oblétnout celé město, a tak ho studenti ihned poznají a uspořádají mu ovace.

Tolstoj ale ve městě neslyší jen hlasy na svou podporu. „To je ten ďábel v lidské podobě!“ doslechne se kupříkladu na Lubjanském náměstí. „Nálady davu byly opravdu nanejšť protichůdné: zatímco jedni dávali najevo své jednoznačné sympatie, jiní se netajili svým nepřátelstvím a nenávisť. Tolstoj ihned mávl na drožkáře a odjel,“ popisuje tento den moskevský četník Alexandr Spiridovič. „Kdyby složení davu bylo jen trochu jiné, není vyloučeno, že by mě zmlátili,“ vzpomíná později Tolstoj.

Doma ho čekají dopisy od zcela neznámých lidí. Sotva jich pár otevře, ihned pochopí, že tohle je začátek štvance. „Byl jsi uvržen do klatby, po smrti tě čekají věčná muka a pojdeš jako pes! Ty starý ďáble, buď proklet!“ – „Pokud tě vláda neodklidí, donutíme tě k mlčení sami!“ – „Však já najdu způsob, jak takového mizeru jako ty zastavit!“ – „Podobné projevy zloby po usnesení Synodu pozorují při setkání s mnoha lidmi,“ poznamenává si do deníku Tolstoj.

Vedle kleteb se mu však dostává i gratulací a slov podpory, jenže na to je na rozdíl od proklínání zvyklý, a tak se o nich v denících nezmiňuje.

Ministerstvo vnitra zakazuje, aby se o rozhodnutí Synodu dál veřejně diskutovalo, a tak nastává ticho, z něž se rodí spousta fám. V Británii Vladimir Čertkov doslova šílí ze zvěstí, že byl Tolstoj uvězněn, a zavalí ho telegramy. Sofie Andrejevna píše dopis metropolitovi Antonijovi, protože je pod usnesením Synodu připojen právě jeho podpis. Tolstoj dál čte všechny přicházející dopisy a k tomu pozorně sleduje vývoj studentských demonstrací.

Pobedonoscev zase pozoruje „mračno zloby“, které se po rozhodnutí Synodu zvedlo mezi inteligencí, již tolik nenávidí – a to i přesto, že veškeré publikace na tohle téma jsou oficiálně zakázány. Rozruchem kolem Tolstého je popuzen i sám Mikuláš II., protože skandály car nemá rád. Povolává si tedy starého Pobedonosceva a hněvivě se ho ptá, proč se církevní Synod neporadil s panovníkem, než Tolstého z církve vyobcoval. Vrchní prokurátor Synodu (v podstatě cosi jako „ministr církve“) Pobedonoscev se jen usmívá: Ale on u cara přece byl, vše hlásil a předložil i projekt „usnesení“. Panovník to asi přeslechl a zapomněl.

Pobedonoscev, který byl vychovatelem hned dvou vládařů, o Mikulášovi II. neměl právě nejlepší mínění. Nejednou si vybavil, jak se v mládí carevičovi snažil vysvětlit základy fungování státu, ale ten se jen dloubal v nose.

Starý prorok

V okamžiku exkomunikace, kdy je Lvu Tolstému dvaasedmdesát, se jeho postavení ve společnosti dá nepochybně považovat za podivuhodné. „Otcovo pravoslaví skončilo opravdu nečekaně,“ popisuje tento okamžik jeho syn Ilja. „Bylo to v době půstu. Pro otce i další členy rodiny se zrovna chystal postní oběd, kdežto malé děti, jejich vychovatelky a učitelé měli dostat maso. Sluha právě roznesl talíře, jeden se zbylými kotletami postavil na servisní stůl a rozběhl se dolů ještě pro něco. Vtom se otec obrátil na mě (vždy jsem sedával vedle něj), ukázal na odložený talíř a řekl mi:

„Víš ty co, Iljušo? Podej mi ten talíř, já už se postit nehodlám – a moc tě prosím, abys mi už postní jídlo v kuchyni neobjednával.“

Pak se k úžasu všech přítomných do masa pustil a moc si pochvaloval. Když jsme viděli tu otcovu proměnu, velmi rychle jsme k půstům ochladli i my ostatní; naši původní zbožnost vystřídala naprostá náboženská lhostejnost,“ konstatuje Ilja.

Tyto kotlety, snědené v postním čase, lze co do vlivu na světovou kulturu přirovnat snad jen k tezí, které Martin Luther v roce 1517 přibil na dveře wittenberského kostela. Tolstoj začal svou vlastní reformu církve odmítnutím půstu.

Jakmile Tolstoj zvládl klasickou řečtinu, během necelých dvou let (1880–1881) sepsal vlastní novozákonní příběh – *Stručný výklad evangelia*. V podstatě je to psychologický román o mladém Ježíšovi, který samozřejmě není synem Božím; jeho matka Marie ho sice zplodila, ovšem ne se svým mužem Josefem, ale „neznámo s kým“. Pro samotného hrdinu to není žádné

tajemství, jen důvod pro hluboké vnitřní drama. Všechny následující rozmluvy hrdiny s ďáblem jsou Ježíšovými vnitřními dialogy, jeho sporem sama se sebou. Tolstoj z textu vyškrtal všechny zázraky, protože v ně nevěří, a jeho evangelium končí smrtí Ježíše na kříži: o nějakém vzkříšení nemůže být řeči. Kristus je pro Tolstého obyčejný člověk a zároveň mravní vzor, učitel a filozof. Hlavním odkazem Kristovým podle Tolstého nejsou náboženské obřady, ale láska k lidem, schopnost odpouštět a odmítání násilí.

Tolstoj odmítne celou církev i veškeré její rituály, protože má za to, že právě tohle světové křesťanstvo jen rozděljuje, a sebe pak chápe jako sjednotitele a tvůrce univerzálního křesťanství, zbaveného všech nánosů. Zajímavé je, že ve svém evangeliu pojem „farizeové“ nahrazuje slovem „pravoslavní“, což míní jako doslovný překlad.

Sám dobře chápe, že *Stručný výklad evangelia* nemůže v Rusku vyjít, a tak dílo spatří světlo světa ve Švýcarsku. Po tomto textu napíše spisovatel svou *Zpověď*, poté stat' *V čem spočívá má víra* a další náboženské práce. Duchovní proměna zcela mění jeho život a vede až k těžké rozepři se ženou: Sofie Andrejevna novou manželovu víru nepřijme a přestane být i jeho tvůrčí souputnicí. Od tohoto okamžiku se jeho duchovním partnerem a hlavním propagátorem jeho myšlenek stává Vladimír Čertkov. Vzájemná žárlivost, ba dokonce nenávisť mezi Čertkovem a Sofií Andrejevnou se rodí v 80. letech a je doživotní.

Mění se i Tolstého vztah k vlastní tvorbě, ke společenskému postavení i k životnímu úspěchu. Autorská práva k dílům napsaným do roku 1881 převádí na rodinu, kdežto vše napsané poté věnuje celému lidstvu a za tyto texty nepožaduje žádné honoráře. Když mnoho let nato slyší nadšení jednoho z hostů Jasně Poljany pro jeden z jeho starších velkých románů, odpoví: „To je, asi jako byste přišel k Edisonovi a prohlásil: Velice jste mi učaroval tím, jak báječně tančíte mazurku!“ Za hodné pozornosti v té době považuje už jen své náboženské spisy.

Právě náboženská díla z něj činí ilegálního autora: nový Tolstoj se v Rusku nesmí vydávat, jenže jeho učení se i přesto dál šíří. Stále častěji se stává, že mladí muži odmítají vojenskou službu a vysvětlují to tím, že jsou vyznavači Tolstého a násilí se přičií jejich náboženskému přesvědčení. Počet nových tolstojovců rok od roku roste – i přesto, že je stát pronásleduje.

Samotného Tolstého však nechává na pokoji. Tento stav spisovatele velice zlobí: všichni kolem něj trpí, jen on jako by se ocitl ve vakuu, a přitom by se tak rád dočkal trestu. Roku 1890 rozmlouvá s pravoslavným filozofem Konstantinem Leontjevem, což je jeho zapřisáhlý odpůrce: „Jaká škoda, Lve Nikolajeviči, že je ve mně tak málo fanatismu,“ hněvá se sám na sebe Leontjev. „Správně bych měl napsat do Petrohradu, kde mám velmi dobré

styky, a požadovat, aby vás poslali do vyhnanství někam do Tomska, hraběnce a vašim dcerám aby nebylo dovoleno vás navštěvovat a také peněz byste dostával málo. Protože jste člověk jednoznačně škodlivý!“ – „Konstantine Nikolajeviči, příteli!“ zvolá hned Tolstoj. „Proboha napište, ať mě vyženou na tu Sibiř! Je to můj sen! Dělán opravdu všechno možné, abych se v očích vlády zkompromitoval, jenže mi všechno prochází. Napište, moc vás prosím!“

Před případnými represemi Tolstého chrání sám Alexandr III., který si jednak nesmírně váží jeho díla a jednak se zcela právem domnívá, že takovéto mučednictví by jen dál podpořilo šíření jeho idejí. Jenže ač se Tolstoj nevydává, jeho popularita díky spisovatelově veřejné činnosti roste. Když roku 1891 propukne hladomor, Tolstoj se vypraví do Rjazaňské gubernie, organizuje tam celou síť bezplatných jídelen a shromažďuje obrovské prostředky na pomoc trpícím. Během jedné z těchto cest přijde na to, že místní pop přímo na železniční stanici hladově přemlouvá, aby od něj tuto pomoc nepřijímali, protože je to antikrist. Zpočátku se tak skutečně děje. „Jen si běž po svých, děvenko, my žádnou antikristovu almužnu nepotřebujeme!“ vzpomíná na slova vyhladovělých lidí Tolstého dcera Taťána. Pak se ale venkované přesvědčí, že Tolstoj rozhodně není ten, kdo by je chtěl zahubit, a začínají se příbuzných hraběte vyptávat, proč o něm duchovenstvo mluví jako o antikristovi...

Při sčítání obyvatelstva z roku 1887 se už několik tisíc dotázaných označuje za tolstojovce. Učení je proto označeno za výraz nebezpečného sektářství. Boj proti téhle sektě vede sám všemocný ministr církve Pobedonoscev, jenže s nenáviděným hrabětem osobně nemůže hnout. V jeho silách je nanejvýš cenzurovat jeho díla, ale i tady naráží na odpor samotného panovníka: Alexandr III. osobně povoluje vydání zakázané Tolstého novely *Kreutzerova sonáta*. Pobedonoscevi se ovšem podaří zakázat uvedení Tolstého divadelní hry *Vláda tmy*, ačkoli car viděl zkoušky v Alexandrinském divadle a hra se mu líbila.

Marné sny

Roku 1894 však protektor Tolstého Alexandr III. umírá. Jeho nástupci Mikuláš II. je pouhých šestadvacet a nezajímá ho ani politika, ani z jeho pohledu přestárlý Tolstoj, ani jeho vrstevník Pobedonoscev, který mladého panovníka jen popuzuje a děsí. Posledně jmenovaný ho toho moc nenaučil, ale právě od něj nový panovník ví, že carská moc je od Boha, kdežto jakákoli ústava od ďábla.

Vláda Mikuláše II. začíná skandálem. Hned po korunovaci car přijímá delegace z různých konců země. Během setkání se skupinou svých poddaných z Tverské gubernie přečte napsanou řeč, v níž se praví, že veškerá náděje v podíl společnosti na řízení státu jsou jen „marné sny“.

Petrohradská společnost toto carovo „programové prohlášení“ vnímá jako nepříjemné nedorozumění, ale Tolstého to velmi popudí. Napíše tedy článek *Marné sny*, v němž patrně nejúplněji vykládá své politické postoje; je to článek velmi ostrý a pro mladého vladaře urážlivý.

Tolstoj tu odsuzuje „nevycválanost mladého milostpána“ a dospívá k závěru, že monarchie jako taková představuje pro Rusko nebezpečí:

„Je to obrovský stát s více než stem milionů obyvatel, a řídí ho jediný člověk. Ten člověk se přitom úřadu ujímá náhodou – ne že byl zvolen nejlepší a nejzkušenější z nejlepších a nejzkušenějších – jmenován je ten, kdo se narodil člověku, který stát řídil předtím... Ani jediný rozumný člověk se zajisté neposadí do kočáru, pokud neví, že kočí ovládá své řemeslo, nebo do vlaku, pokud si není jist, že strojvůdce umí řídit lokomotivu, a tím spíš nevypluje na moře parníkem, na jehož kapitánském můstku stojí někdo, jehož pro řízení velké lodi kvalifikuje jen to, že je vzdáleným synovcem někdejšího námořního kapitána. Ani jediný rozumný člověk nesvěří sebe a svou rodinu do rukou takového kočího, strojvůdce či námořního kapitána, ale my všichni přitom žijeme ve státě, jemuž neomezeně vládnou takovíto synové a vzdálení synovci lidí, kteří nejenže nebyli dobrými vladaři, ale naopak v praxi prokázali svou neschopnost cokoli řídit.“

Od monarchie Tolstoj přechází k úřednictvu a dospívá k závěru, že Rusko neovládá panovník, ale právě armáda úředníků.

V závěru stati Tolstoj přímo pojmenovává činovníka, který ho pobuřuje nejvíc: Pobedonoscev. Ten je pro něj symbolem režimu, který „ohlupuje a kazí lid“. Byla to další rukavice hozená státu: jako by se Tolstoj úmyslně snažil státní moc urazit a vymoci si tak trest. Jenže moc podobně jako dřív nijak nereaguje.

Velké stěhování

V prvních letech vlády Mikuláše II. zahajuje Tolstoj svou asi nejrozsáhlejší veřejnou kampaň, tentokrát na obranu duchoborců, tedy sekty, jejíž učení je mu velmi blízké: tito lidé totiž odmítali jak rituální část pravoslaví, tak i jakékoli násilí. Roku 1895 jedna duchoborecká občina nedaleko Tbilisi (tehdy Tiflisu) v rámci protestu proti nuceným odvodům do armády naházela všechny své zbraně na hromadu a spálila je. Represe proti duchobor-

cům poté ale jen zesílily: úřady je posílají do vězení, k disciplinárním pra-porům nebo do vyhnanství.

Tolstoj s Čertkovem zahajují rozsáhlou kampaň na podporu duchobor-ců, o jejichž pronásledování už mezitím začíná psát veškerý světový tisk. V Tolstého hlavě se tehdy rodí nápad přestěhovat duchoborce někam, kde by je nikdo neutiskoval. Možností je řada: Čína, Kypr, Havajské ostrovy...

Zahajuje peněžní sbírku a v zájmu tohoto projektu dokonce přehodno-cuje své rozhodnutí odmítnout jakékoli honoráře: právě proto urychleně do-končuje *Vzkříšení* a všechny takto získané peníze hodlá věnovat na pomoc duchoborcům.

V případě Tolstého zůstává jeho lidskoprávní činnost nepotrestána, ale Čertkov je za ni odsouzen k vyhoštění ze země. Roku 1897 je nucen vycesto-vat do Británie. Pro publicistu s výbornou znalostí angličtiny to zase není tak přísný trest a Čertkov se stává prodlouženou rukou Tolstého v západním světě. Navíc se právě v Londýně dopátrá další možnosti, jak duchoborcům pomoci. Novopečený politický emigrant se sblíží s dalším významným Rusem, knížetem Petrem Kropotkinem, který v emigraci žije už přes dvacet let, od roku 1876. Tento významný vědec a geograf, který se zabýval napří-klad dobou ledovou, ale zároveň to byl i klasik světového anarchismu, se také rozhodl duchoborcům pomáhat. Během svých vědeckých výprav se nejed-nou podíval do Kanady, kde mimochodem dospěl k názoru, že toto území se geologicky velmi podobá Sibiři. Právě Kropotkin proto nakonec navrhuje, aby duchoborci byli přestěhováni do Kanady.

Historické stěhování začíná roku 1898. V batumském přístavu nastupuje více než osm tisíc lidí na loď, které najal Tolstoj, a odplouvají do Quebecu a Halifaxu. Roku 1900 rozsáhlá operace na záchranu duchoborců končí. Tolstoj tak dokazuje, že je schopen žít v ruském státě a být na něm prakticky nezávislý.

Nemodlit se!

Tolstoj popuzuje jak státní moc, tak církev. Nikdo se ale nedokáže odhodlat k rezolutním krokům, a tak to pokračuje až do chvíle, kdy spisovatel těžce onemocní: v novinách se okamžitě objevují spekulace, že by mohl brzy ze-mřít. Nejvyšší hodnostáři Nejsvětějšího synodu už začínají rokovat o tom, co s ním udělat, až zemře. Jeden z církevních hierarchů, arcibiskup charkov-ský, už dokonce píše nástin dokumentu, jímž by Tolstoj byl z církve exko-munikován. Roku 1900 nejstarší člen Synodu, kyjevský metropolita Ioanikij rozesílá všem kněžím země tajný dopis, jímž se zakazuje sloužit za Tolstého